

Antecknat

Mia, Moa, kroppar, tankar, nytta

av Magnus Berg

Formen för det följande måste kommenteras. Texten skrevs i syfte att bearbeta vissa intryck vid läsningen av en artikel i *Kulturella Perspektiv* 4:2006. Den var tänkt för byrålådan (som väl också hårddiskens skrymslen kan kallas?) eller diskret publicering på en obskyr hemsida i nätets absoluta utmarker (www.destolindstrom.se, där sammansättningen av det berättande vi:et framgår). Texten tillställdes en av de nedan nämnda artikelförfattarna som, till upphovsmannens häpnad, fann den lämpad för publicering i KP. Den saknar vetenskapliga anspråk och bör förstås som en betraktelse; en nedstämd betraktelse.

Att det skulle ta en sådan tid innan vi läste Moa Martinsons romaner om hennes uppväxt i och omkring Norrköping; *Mor gifter sig*, *Kyrkbröllop* och *Kungens rosor*! De utspelar sig, som väl de flesta känner till, vid slutet av 1890-talet och början av 1900-talet i arbetarklassens lägre, men kanske inte allra lägsta, skikt. De är, också för dem som olikt oss saknar kopplingar till Norrköping, fantastiska.

På ett sätt är det kanske bra att det dröjde. Hade vi läst dem under den sena bokslukaråldern så hade det skett under 1970-talets vänsteruppsving. Det hade färgat av sig på upplevelsen av böckerna; raster av dogmatism och arbetarromantik hade sållat vad vi tog till oss och vad som gick oss förbi. Vi hade säkert tyckt att de var "ständigt aktuella", men vi hade nog inte helt och hållet

förstått vad vi menat med det.

Trettio år senare, i en helt annan ålder och ett helt annat politiskt klimat, drabbar denna känsla av aktualitet på ett ofiltrerat, tydligare men också mera komplicerat sätt. Det föder en rad plågsamma tankar.

*

Mia, hennes mamma Hedvig och människorna i deras närhet var fångar i en ekonomisk struktur som detaljerat styrde deras liv. Landsbygden omvandlades av nya produktionsformer. Där gick det inte längre att leva ett någorlunda stabilt och tryggt liv för dem som var mindre välbeställda. Det var till stan, där fabriker fanns, som man på vinst och förlust begav sig. Ibland kunde fabriker erbjuda lågavlönat arbete åt de

icke yrkesutbildade, men i långa perioder kunde de inte det. Då återstod för männen att försöka hitta tillfälliga påhugg som hamnsjåare eller grovarbetare och för kvinnorna som städerskor och tvätterskor hos finare familjer.

De ständiga jobbytena medförde ständiga flyttningar. Gångavstånd – visserligen ofta långa sådana – till arbetet var nödvändigt (spårvagnen kom till stan under slutet av perioden, men i Mias kretsar fanns ingen som hade råd att åka med den) liksom en hyra i proportion till förtjänsterna. Flyttningarna gick också ofta till den omgivande landsbygden, till knog som statare, lantarbetare och säsongarbete i samband med skörd och slätter.

Periodvis fungerade inte ens dessa strategier. Framför allt om vintrarna, då jordbru-

ket gick i ide, marken blev ogrävbar och få båtar angjorde Norrköpings hamn, fanns över huvud taget inget arbete att uppbringa. Fattiga människor hänvisades då till att tillsammans försöka hålla värmen och livnära sig på svält och potatis.

Det var ett liv som helt följde de ekonomiska cykler som gav fullständigt fan i hur vanligt folk hade det och som inskränkte livets valmöjligheter till alternativen att bita ihop eller ge upp. I Mias värld valde kvinnorna det förra och männen – som stundom flydde familjen till brännvin, manligt umgänge och otrohet – inte sällan det senare.

*

Men det fanns också något annat. Det fanns en sfär, ett hölje som var ogenomträngligt och som ekonomins logik därför inte kunde nå. Där innanför kunde människor förbanna sitt öde, där kunde de tänka på sig själva som några som inte hade annat än sina kroppar och sitt slit gemensamt med fabrikörernas angelägenheter och strävanden. Höljet fredade en zon i vilken människor var något annat än, kanske rent av helt avskilt från, den stora ekonomins nödvändigheter.

Det gjorde i och för sig inte fabrikörerna något. I stort sett var de uteslutande intresserade av arbetarnas kroppar och slit. Det var detta som skapade varor och

vinster, inte det som rörde sig i kropparnas huvuden. Ingen var av uppfattningen att arbetarnas tankar hörde ihop med produktionen.

Detta ointresse var förenat med en risk som man nog inte var helt omedveten om. Den måste i alla fall ha blivit mer uppenbar med tiden. Innanför höljet kunde bitterheten och hatet leva ostört, missnöje med det som framträdde som orättvist och för jävligt. Strejk och organisation var ord som där fann sitt naturliga sammanhang. Den avskilda sfären var också platsen för motstånd. Ett dämpat, osynligt och sammanbitet motstånd som ibland kunde expandera och ta hela stan i besittning.

För folk med en viss håg skänkte den avskilda sfären en annan möjlighet. Där inne hade undran sin plats; undran över hur världen var beskaffad och hur man själv hörde ihop med den. Den var alltid undernärmd – böcker och bildning var förstas bristvaror – men samtidigt och delvis därför kunde den växa vilt och ohämmat. Där fanns också en frihet att utforma ett språk som kunde fånga denna undran och göra den möjlig att utforska.

Häggen har blommat vid
gavlan,
prosten sitter under tavlan.

Så diktade Mia. Det kan man inte göra sa prosten, för ordet "gavlan" finns inte. "Gaveln" heter det. Men, svarade Mia,

gavlan låter så sagigt. "Sagigt" finns inte heller, sa prosten.

*

Det var på 1930-talet som Moa Martinson skrev de tre böckerna. Då var hon inte längre proletär utan författare, proletärförfattare. Hon hade erövrat ett språk och hon kunde ge sin undran all den uppmärksamhet och koncentration som den krävde. Hon verkade i en offentlighet av likasinnade; människor med en bakgrund som hennes och som med möda och uppoftningar skapat ett rum där undran kunde skrivas och läsas.

Man kan nog säga att det som hade skett var att den avskilda sfären hade växt och fyllts med mera innehåll. Det fanns ett vidgat utrymme där många kunde tänka på och tala om allt som fanns bortom det som var slit och släp, tvång och nödvändighet. Om man kan säga så, kan man nog också säga att denna sfär fortsatte att växa under de årtionden som skulle följa. Fler och fler kunde upprätta ett avstånd till det som överlevandet fordrade och därmed utveckla redskap för att kunna vara sin längtan trogen.

Någonstans på vägen upphörde denna strävan att enbart vara en privatangelägenhet. Den fick höga beskyddare inom det politiska etablissemangen och dessavertade för att ge undran institutionella former att utveck-

las i. En av dessa var det universitet som i princip stod öppet för alla.

*

Det var då. Då på 1960-, 1970- och 1980-talen. Men kanske är det så med en sfär som växer att dess hölje tunnas ut så att annat kan sippra in. Och det är väl precis vad som har skett. Ekonomin har med allt större beslutsamhet erövrat områden där det fria sökandet efter kunskap och språk kunnat äga rum.

Det kom nyss ett nytt nummer av en tidskrift som vi alltid har skattat högt. Den, liksom det akademiska ämne den representerar, har tveklöst varit en del av den skyddade sfär som Moa Martinson såg växa sig starkare och starkare. I denna tidskrift har aldrig frågor om kunskapens relation till ekonomiska nödvändigheter varit en grundläggande angelägenhet. Undantaget är möjligen de fall då själva denna relation varit föremål för analys och kontemplation. Men analysen har då aldrig utgått från och avgränsats av de ekonomiska nödvändigheternas fordran på kunskapen. Den har i stället värnat kunskapens rätt att utvecklas på sina egna villkor.

Den prioritetsordningen

tycks nu inte längre vara självklar. I det aktuella numret berättar två universitetslärare och forskare, båda med sin akademiska uppväxt i den avskilda sfären av fri kunskapsutveckling, om ett utbildningsprogram som de varit med om att utveckla. Det är ett yrkesutbildningsprogram, vilket är något alldeles nytt inom ämnet och därför värt att summera erfarenheterna av. Den grundläggande tanken med det är att det ska kombinera "traditionella akademiska värden med ett nytotänkande". Den kunskap som nyss var ett medel för förståelse av världen ska nu tas i anspråk av den ekonomiska strukturen för att där uträtta saker som gagnar denna. Detta anses som nödvändigt i en värld som "alltmer styrs av snäva krav på ekonomisk produktivitet och effektivitet". Studenterna får därför lära sig att "översätta" kunskapsteoretiska förhållningssätt och göra dem användbara på olika samhällsområden.

Men de får inte bara lära sig detta. De utbildas också i "karriärplanering" och konsten att marknadsföra sig själva och att "sälja sin yrkesförmåga, göra reklam för den och inte vara blyg". Man får därför bland annat i uppdrag att kontakta arbetsgivare i

syfte att informera dessa om att de saknar den kunskap som utbildningsprogrammet förmedlar och att denna i själva verket är omistlig för dem.

Allt detta framförs med märkbar entusiasm. Vad som däremot är omöjligt att bedöma är hur pass tillkämpad denna entusiasm är. Men det är givetvis inte det viktigaste. Det viktiga är i stället den ekonomistiska frammarsch som alltmer urholkar och krymper den självständiga sfären, som tvingar "onyttiga" akademiska ämnen till överlevnadskamp och eftergifter och forskare till att betrakta detta med entusiasm.

Den sagiga gavlan fanns nog en gång, även om prosten tyckte annat. Men finns den idag? Får den finnas om tio, tjugo, trettio år? Jo, men kanske då bara på ett villkor: att den gör nytta och är ekonomiskt produktiv och effektiv.

Magnus Berg är professor i etnicitet vid Linköpings universitet.

